

Ks. JÓZEF KRĘTOSZ

ŹRÓDŁA DO BADAŃ NAD RELIGIJNOŚCIĄ WIERNYCH W OKRESIE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ POCHODZĄCE Z PARAFIALNYCH ARCHIWÓW

Wbrew pozorom, źródła do niniejszego tematu są obfite, choć rozproszone. Pozostaje problem dotarcia, uporządkowania i zajęcia wobec nich stosunku. Temat niniejszy będzie ograniczony do archiwaliów parafialnych, które zawierają mnóstwo materiału do interesującej nas problematyki i są zasadniczymi źródłami do badań powstałymi w terenie. Parafia zarazem jest bezpośrednim miejscem kształtowania się i realizacji życia religijnego wiernych. Wartość tych archiwaliów dla tematu nas interesującego z okresu PRL jest tym większa, gdyż bogate w przeszłości formy życia religijnego realizowanego w strukturach diecezjalnych, czy ponaddiecezjalnych w postaci np. bractw i organizacji religijnych i inna działalność zewnętrzna Kościoła przy czynnym udziale świeckich uległy po II wojnie światowej zahamowaniu. Odtąd życie religijne wiernych realizowało się głównie w parafiach wokół ich podstawowych funkcji duszpasterskich. Mimo nawet najbardziej restrykcyjnej wobec Kościoła polityki państwa, w parafiach odbywały się choć w skromniejszym wymiarze: głównie Służba Boża, administracja Sakramentów św., kaznodziejstwo, katechizacja, duszpasterstwo chorych, które kształtowały religijność wiernych.

Autor w niniejszym opracowaniu pragnie zwrócić uwagę na szczególną wartość parafialnych archiwów dla badań w powyższym temacie. Problematyka przedstawiona będzie na przykładzie historycznej już diecezji katowickiej, na podstawie sondażowej analizy zawartości archiwaliów 13 jej parafii z interesującego nas okresu: 7 miejskich¹ oraz 6 wiej-

¹ Parafie: obecna katedralna św. Mikołaja w Bielsku Białej, w Katowicach św. Józefa, Przemienienia Pańskiego i św. Szczepana, w Pszczynie Wszystkich Świętych, w Tychach i Chorzowie Starym p.w. św. Marii Magdaleny.

skich². Zawartość przebadanych archiwów jest raczej duża. Tylko nieliczne posiadają skromne archiwalia, ograniczające się do podstawowych. Większość jednak posiada dobrze oraz przejrzysto opracowane i opisane teczki, skróty oraz inne oprócz metrykalnych księgi. Niektóre parafie posiadają z interesującego nas okresu dziejów imponujące archiwa, zawierające skrzętnie gromadzoną dokumentację z poszczególnych lat, podzieloną według podziałów tematycznych³. Wiejska parafia p.w. św. Bartłomieja w Hażlachu oprócz ksiąg metrykalnych posiada 75 teczek obejmujących 24 tytuły według schematu: A – sprawy ogólne parafii, B – duszpasterstwo ogólne, C – duszpasterstwo specjalistyczne i stanowe, D – sprawy małżeńskie, E – Służba Boża, F – duszpasterze i służba Kościelna. Archiwum parafii miejskiej św. Józefa w Katowicach Załężu posiada 220 segregatorów uszeregowanych w 75 zespołach tematycznych w systemie literowym oraz dziesiętnym i 25 ksiąg oprócz metrykalnych. Archiwalia nas interesujące zawarte są w następujących zespołach; A3 – władze nadzorcze, A4 – statystyka, A5 – kroniki, A6 – messalia, D1 – służba Boża i nabożeństwa nadzwyczajne, D3 – sprawy małżeńskie; E1 – duszpasterstwo ogólne, E2 – duszpasterstwo specjalistyczne, E3 – duszpasterstwo nadzwyczajne E4 – duszpasterstwo stanowe, E5 – stowarzyszenia kościelne, E6 – akcja oświatowa i biblioteka parafialna, E7 – działalność charytatywna. Wszystkie badane archiwa posiadają przejrzyste katalogi i pozwalają na łatwy do nich wgląd. Ówczesny biskup katowicki ks. Stanisław Adamski wydał 25 I 1961 r. odpowiednie rozporządzenie adresowane do proboszczów jego diecezji nakazujące im gromadzenie i przejrzyste opracowanie bieżących historycznych dokumentów⁴. Katalogi archiwów posiadają pieczętki potwierdzające wizytacje kanoniczne m.in. ich zawartości. Różna zawartość analizowanych archiwów parafialnych; od skromnych ograniczających się do zgromadzonych podstawowych ksiąg oraz teczek akt po bogate archiwalia przedstawia różne podejście proboszczów po II wojnie światowej wobec niniejszego problemu.

² Parafie św. Bartłomieja w Hażlachu, Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Rudzicy, św. Stanisława w Starym Bielsku i św. Józefa w Zabrzegu na Śląsku Cieszyńskim i Przemienienia Pańskiego w Bobrownikach na Śląsku Górnym.

³ Parafie wiejska w Hażlachu k. Cieszyna i miejskie św. Szczepana i św. Józefa w Katowicach.

⁴ Katalogi archiwów parafialnych św. Mikołaja w Bielsku i św. Szczepana w Katowicach posiadają dołączony tekst niniejszego rozporządzenia biskupa ordynariusza.

I. SZCZEGÓŁOWA PROBLEMATYKA ZAWARTA WE WSZYSTKICH ARCHIWACH PARAFIALNYCH

Poszczególne parafie posiadają bardziej lub mniej dokładne statystyki dotyczące szczegółów ich życia, zawierające zestawienia w temacie życia m.in. religijnego, moralnego wiernych (np. komunikantes, dominikantes, posługę poszczególnych sakramentów świętych oraz ich przyjmowanie przez wiernych, pogrzeby, duszpasterstwo chorych i inne) pozwalające prześledzić poszczególną interesującą historią problematykę na przestrzeni lat. Archiwa te posiadają poszczególne roczniki ogłoszeń parafialnych, gromadzonych w różnym stopniu staranności, w niektórych latach mające luki. We wszystkich parafiach istnieją kartoteki parafialne posiadające dane m.in. od 1950 r.⁵, których treść uzupełniana była na bieżąco przez kolejnych duszpasterzy, dotycząca m.in. spraw; małżeństw sakramentalnych i niesakramentalnych, rozbitych rodzin, dzietności rodzin, zawodów, informacje szczegółowe na temat stosunku poszczególnych wiernych wobec spraw wiary, praktyk religijnych, ruchu ludności na terenie parafii. Starsze zachowane kartoteki zawierają też adnotacje dotyczące gorliwości wiernych w spełnianiu obowiązku Komunii św. wielkanocnej⁶. Archiwa kilku parafii posiadają osobne teczki dotyczące corocznej kolędy zawierające dalsze szczegółowe informacje na temat wiernych. Protokoły wizytacji dziekańskich oraz generalnych biskupich mają wszystkie parafie, zawierające uwagi na temat poszczególnych ich problemów. Podobnie zachowane w różnym stopniu skompletowania porządki nabożeństw, poza duszpasterstwem pozwalają też zbadać problematykę praktykowanej pobożności wiernych. Niektóre parafie posiadają osobne teczki dotyczące nabożeństw paraliturgicznych odbywanych w ich kościołach⁷. Kroniki, prowadzone bardziej lub mniej sumiennie posiadają wszystkie badane parafie. W diecezji katowickiej obowiązywał centralny system przyjmowania przez kancelarię parafialną intencji odprawianych w kościołach parafialnych Mszy św. Od przynajmniej 30 lat zachowane są kompletne księgi odprawianych intencji. Jedna z nich posiada ich komplet od 1930 r.⁸. W większości parafii, zwłaszcza na

⁵ Archiwum parafii św. Mikołaja w Bielsku.

⁶ Zachowane w parafii św. Józefa w Katowicach kartoteki posiadają coroczne adnotacje dotyczące niniejszego problemu do początku lat 1990. Statystyka porównująca dane od ok. 1960 r. dotyczące spowiedzi wielkanocnej wskazuje zbieżność ze statystyką dominikantes, powstałą z 2 krotnego w roku liczenia wiernych obecnych na niedzielnej mszy św. przekazywaną do Kurii.

⁷ Wiejska w Rudzicy i miejska św. Józefa w Katowicach.

⁸ Archiwum parafii św. Józefa w Katowicach.

Śląsku Cieszyńskim istnieją przynajmniej od 1960 r. księgi tematów głoszonych kazań, pozwalające odtworzyć problematykę na którą zwracali duszpasterze uwagę⁹. Wszystkie posiadają teczki poświęcone rekolekcjom i misjom parafialnym. W niektórych prowadzono odrębnie¹⁰, zwłaszcza przed 1980 r. księgę uczestników stanowych dni skupienia¹¹. Archiwa parafialne zawierają też teczki dotyczące duszpasterstwa. Niektóre wyszczególniały duszpasterstwo stanowe¹² oraz specjalistyczne np. głuchoniemych¹³. Wartościowego materiału źródłowego na temat losów katechizacji szkolnej i przykościelnej od 1945 roku do współczesności dostarczają teczki akt odrębnie poświęcone tej problematyce prowadzone prawie we wszystkich przebadanych parafiach. W niektórych, zwłaszcza miejskich istnieją kompletne dzienniki oraz kartoteki katechizowanych dzieci oraz młodzieży oraz uczestniczących w katechizacji dorosłych¹⁴. Członkostwo wiernych w radach parafialnych i duszpasterskich (zwłaszcza po Soborze Watykańskim II) jest znakiem czynnego ich zaangażowania w sprawy Kościoła lokalnego w parafii. Wszystkie posiadają osobne teczki, zawierające w swojej treści problematykę duszpasterską na ich posiedzeniach rozpatrywaną. Powołania kapłańskie i zakonne ciesząc się zainteresowaniem Kościoła są ilustracją żywotności parafii, nawet posiadających skomplikowane problemy duszpasterskie¹⁵. Na ten temat osobno potraktowany posiadają teczki wszystkie parafie. Materiał uzupełniający dostarczają też dobrze zredagowane niektóre schematyzmy diecezjalne, zwłaszcza z lat 1970, 1984, 1993, i 1995 podające przy parafiach nazwiska księży z nich pochodzących. Skrupulatnie gromadzone i przechowywane akta zawieranych małżeństw; protokoły przedmałżeńskie, dyspensy, zapowiedzi pozwalają prześledzić religijność wiernych w powyższym kontekście; zwłaszcza zidentyfikować fakty przeszkód i wszelkich nieprawidłowości małżeńskich oraz ich częstotliwości.

⁹ Archiwa parafii w Hażlachu, Rudzicy, Zabrzegu i katedralnej św. Mikołaja w Bielsku Białej.

¹⁰ Archiwa parafialne św. Mikołaja w Bielsku i w Hażlachu.

¹¹ Wykazy uczestniczących w dniach skupienia w latach 1969–1975 w parafii św. Szczepana w Katowicach.

¹² Archiwa parafii wiejskich w Hażlachu i Rudzicy oraz miejskiej św. Józefa w Katowicach.

¹³ Archiwa parafii św. Mikołaja w Bielsku i św. Józefa w Katowicach.

¹⁴ Archiwa parafii św. Józefa i św. Szczepana w Katowicach i św. Marii Magdaleny w Tychach.

¹⁵ Parafia św. Józefa w Katowicach położona jest w dzielnicy zamieszkałej przez połaczną procent ludności z tzw. marginesu społecznego. Z okresu po II wojnie światowej pochodzi z niej 21 księży diecezjalnych i zakonnych.

III. KSIĘGI, W TYM METRYKALNE ORAZ ICH WARTOŚĆ DLA BADAŃ

Księgi te pozwalają też odtworzyć interesującą nas problematykę; np. przy chrztach dzietność rodzin, problemy małżeństw sakramentalnych, niesakramentalnych, dzieci pozamałżeńskich, księgi zmarłych, obok innych zawierają głównie informacje na temat stosunku wiernych wobec Boga w obliczu własnej śmierci w związku z adnotacjami dotyczącymi przyjęcia sakramentu namaszczenia chorych. Wszystkie księgi metrykalne, po żmudnej kwerendzie źródłowej i sporządzeniu odpowiednich statystyk dotyczących poszczególnych lat dają cenny przegląd sytuacji w wyżej wymienionej problematyce. Oprócz powyższych, parafie posiadają komplety ksiąg; dzieci przystępujących do I Komunii św., oraz w parafiach gdzie taka była: wczesnej Komunii¹⁶, księgi bierzmowanych, chorych rejestrujące odwiedziny chorych przez duchownych ze sakramentalną posługą. O wartości ostatniej świadczą zachowane w katedrze lwowskiej obrządku łacińskiego księgi chorych z lat 1974–1990, które zarazem są dokumentem rzeczowym życia tamtejszego Kościoła z czasów istnienia ZSRR, zarazem wyjątkowej gorliwości jej duszpasterza z tamtych lat ś.p. o. biskupa Rafała Kiernickiego¹⁷, którego szczególnym przedmiotem opieki byli chorzy, kalecy i w podeszłym wieku. Z tego okresu zapisanych jest tam rocznie 2000–3000 odwiedzin w oddaleniu do ok. 150 km od Lwowa.

IV. SZCZEGÓŁOWA PROBLEMATYKA Z POSZCZEGÓLNYCH PARAFII

Po skasowaniu przez państwo w 1950 r. Caritas Kościelnej i innych form zorganizowanej pomocy charytatywnej¹⁸, w niektórych parafiach przetrwały¹⁹,

¹⁶ W parafiach św. Mikołaja w Bielsku i św. Józefa w Katowicach.

¹⁷ O. bp Rafał Kiernicki (1912–1995) OFM Conv. urodził się 3 V 1912 r. w Kułaczkowcach k. Kołomyi w archidiecezji lwowskiej. Święcenia kapłańskie otrzymał 29 VI 1939 r. W czasie II wojny światowej oprócz duszpasterstwa opiekował się harcerstwem, będąc zaangażowany (ps. Dziunio) w strukturach AK, pełnił w niej funkcję oficera odpowiedzialnego za łączność w lwowskim okręgu. Po akcji „Burza” został wraz z dowództwem lwowskiej AK w 1944 r. aresztowany przez radzieckie władze. Po 6 miesiącach więzienia i spędzonych 3 i pół roku w łagrach w Charkowie i Riazaniu wrócił do Lwowa w 1948 roku i odtąd nieprzerwanie pełnił duszpasterstwo w katedrze lwowskiej obrządku łacińskiego. W 1990 r. Ojciec Święty podniósł go do godności infulata. Następnie 15 I 1992 r. mianował go biskupem pomocniczym lwowskiego arcybiskupa obrządku łacińskiego. Zmarł 23 XI 1995 r. i spoczął w katedrze lwowskiej w krypcie Chrystusa Ukrzyżowanego.

¹⁸ Andrzej Grajewski, *Wygnanie*, Katowice 1995, s. 81; *Historia Kościoła w Polsce* Pod red. B. Kumora, Z. Obertyńskiego. T. 2, cz. 2. Poznań 1979, s. 203; Andrzej Micewski, *Kardynał Wyszyński. Prymas i mąż stanu*. Paryż 1982, s. 68–70; Peter Raina, *Kardynał Wyszyński*. T. 1, *Droga na stolicę prymasowską*. Warszawa 1993, s. 186–187.

¹⁹ W parafiach św. Józefa i św. Szczepana w Katowicach.

w innych po 1960 r. odradzały się tzw. parafialne zespoły charytatywne w których wierni pod kierownictwem proboszczów, najczęściej panie spieszyli z pomocą chorym i starszym oraz zaradzali potrzebom socjalnym. W parafiach gdzie istniały takie, archiwa posiadają obfitą dokumentację na ten temat, zgromadzoną w osobnych teczkach. Podobnie po likwidacji przez państwo wszelkich stowarzyszeń religijnych, pozostały wiernym nieliczne czysto dewocyjne inicjatywy; trzecie zakony, różne rodzaje wspólnot różańcowych, czcicieli Serca Pana Jezusa, Matki Boskiej i innych świętych, apostołstwa modlitwy, Komunii św. Wynagradzającej, Nocnej Adoracji i inne. Ślady ich działalności istnieją w postaci ksiąg ich członków, zamawianych przez nich intencji Mszy św. czy tylko ksiąg pamiątkowych. Organizowana przez Kościół akcja trzeźwościowa po 1970 r., najczęściej jako ratunek wiernych przed zorganizowanym przez państwo rozpijanem Narodu, zwłaszcza po stanie wojennym 1981 r. posiada swój trwały ślad w postaci ksiąg trzeźwości, w których wierni wpisywali deklarację trzeźwości czy abstynencji. O wadze niniejszego problemu świadczy fakt, że założyciel Ruchu Światło Życie ks. Franciszek Blachnicki na początku lat 1960 otrzymał w Sądzie Wojewódzkim w Katowicach wyrok więzienia za utworzenie Krucjaty Trzeźwości, nazwanej w sądowym orzeczeniu jako antypolska i kontrrewolucyjna organizacja²⁰. Wszystkie badane archiwa posiadają niniejsze księgi. Część terytorium historycznej diecezji katowickiej jest ziemią pogranicza katolicko – luterańskiego. Parafie Śląska Cieszyńskiego posiadają osobne te czki akt poświęconych problematyce ekumenizmu na ich terenie²¹. W latach 1972–1975 diecezja katowicka odbyła I Synod Diecezjalny²². W jego ramach w poszczególnych parafiach istniały zespoły synodalne, których problematyce poświęcone są istniejące te czki akt w 2 parafiach²³. Archiwum parafii Wszystkich Świętych w Pszczynie posiada 2 zeszyty zawierające zapisy prenumeraty przez wiernych pism katolickich z lat 1970–1980.

Oprócz powyższych bogate archiwum parafii św. Józefa w Katowicach posiada osobno wyszczególnione następujące akta. 3 te czki; apostaci i konwertycy (z lat 1901–1990) zawierają dokumenty apostazji niektórych parafian zarażonych ideologią nazistowską w czasie wojny, z powodu której występowali z Kościoła, oraz zawiadomienia przysyłane po wojnie z Niemiec na temat powrotu niektórych z nich na Jego łono. Podobnie w związku z falą emigracji ze

²⁰ Archiwum Archidiecezji Katowickiej, (bez sygn.:) Akta Personalne: Ks. Franciszek Blachnicki, vol. 2, k. 322–336 (Akt oskarżenia prokuratury wojewódzkiej w Katowicach).

²¹ Archiwa parafii św. Mikołaja w Bielsku, Hażlachu i Rudzicy na Śląsku Cieszyńskim i św. Marii Magdaleny w Tychach na Górnym Śląsku.

²² *Wiara modlitwa i życie w Kościele Katowickim. Uchwały I Synodu Diecezji Katowickiej*. Katowice–Rzym 1976.

²³ Archiwa parafialne św. Mikołaja w Bielsku i w Hażlachu.

Śląska do Niemiec po 1980 r., niektórzy z parafian w miejscu nowego osiedlenia, w związku z obowiązującym tam podatkiem kościelnym opuszczali Kościoł. Teczki te posiadają dosyć liczne wnioski Centrali Ksiąg Metrykalnych w Monachium o wpisanie w księdze urodzeń faktu apostazji. Sprawy małżeńskie w niniejszym archiwum rozbite są na mniejsze zespoły tematyczne; konkubinaty, małżeństwa cywilne, rozwody, licencje, dyspensy. Działy duszpasterstwa nadzwyczajnego i specjalnego posiadają osobne podzespoły tematyczne; pierwszy (tridua, rekolekcje, misje, pielgrzymki, uroczystości parafialne, odpusty) i drugi (duszpasterstwo niewidomych, głuchoniemych, wojskowych, alkoholików oraz małżeństwa mieszane). Na uwagę zasługują 2 teczki, związane z losami ludności autochtonicznej w czasie II wojny Światowej oraz po jej zakończeniu w związku z nastaniem władzy ludowej; polegli na wojnie 1939–1945 oraz druga, jeńcy wojenni i deportowani na Sybir 1939–1949. Oprócz wcześniej wspomnianych przy innych parafiach ksiąg wpisów i pamiątkowych, archiwum to posiada: spis członków Adoracji Nocnej z lat 1965–1980, ofiarodawców wotywnych z lat 1962–1974, ofiary składane na kościół z lat 1971–1980, oraz regularnie prowadzona w latach 1965–1984 kronika corocznej pieszej pielgrzymki młodzieży na Jasną Górę.

V. INNE POZA ARCHIWALNE ŹRÓDŁA.

Ważnym uzupełnieniem treści źródeł archiwalnych dotyczących życia religijnego wiernych na terenie parafii jest ankieta przeprowadzona wśród uczestników, świadków przedstawianej problematyki. Dobrze zredagowana, zawierająca kilkadziesiąt konkretnych pytań kierowanych do ankietowanych osób, przeprowadzona po wyczerpującej kwerendzie źródłowej, przy równoczesnym zachowaniu obiektywizmu wnosi wiele nowych szczegółów pomagających przedstawić rzeczowo omawianą problematykę²⁴. Jej wartość jest tym większa, gdyż skutek niebezpieczeństwa inwigilacji przez służbę bezpieczeństwa oraz obaw ludzi przed ujawnianiem swojego czynnego angażowania się w życie Kościoła, interesująca tematyka poza archiwami kościelnymi nie była rejestrowana. W prasie zwłaszcza pozakonfesyjnej, gdzie obowiązywało na-

²⁴ Kilka tytułów prac magisterskich, powstałych w ramach seminarium z historii Kościoła na Wydziałach Teologicznych KUL i ATK, dotyczących życia religijnego i duszpasterstwa parafii z okresu będącego przedmiotem niniejszego tematu w których wykorzystano ankiety i ocenione były na bardzo dobry: Zbigniew Brzózka, *Praca duszpasterska ks. Józefa Kuczery w parafii pszczyńskiej (1941–1989)*. Lublin 1993; Józef Piesiur, *Życie religijne w parafii pszczyńskiej w latach 1922–1972*. Warszawa, 1989; Janina Przebindowska, *Powstanie i rozwój parafii Podwyższenia Krzyża Świętego i Świętego Herberta w Katowicach (1982–1993)*. Lublin 1995.

rzucone przez cenzurę embargo, dla niej też nie było miejsca. Oprócz powyższych źródłami uzupełniającymi są pisane, następnie publikowane wspomnienia duchownych, bądź świeckich związanych z duszpasterstwem parafialnym. Szczególnie cenne jest gdy są wydane krytycznie przez fachowca historyka weryfikującego przedstawianą przez autora problematykę. Przykładem wartościowych wspomnień wprawdzie wykraczających czasowo i terytorialnie poza temat, opublikowanych krytycznie są wspomnienia ks. Teofila Skalskiego. Autor ks. infułat Skalski wikariusz generalny i administrator apostolski części diecezji lucko-żytomierskiej pozostałej po Rewolucji Październikowej w granicach ZSRR na przykładzie swoich wspomnień przedstawił szczegółowo udokumentowaną historię Kościoła w pierwszych latach ZSRR zwłaszcza w Kijowie, gdzie był proboszczem tamtejszej parafii p.w. św. Aleksandra. Natomiast wydawca przez staranne edytorskie wydanie i obfitą dokumentację omawianych przez autora faktów, zawartą w licznych przypisach, uczynił z niniejszych wspomnień wiarygodne wydawnictwo źródłowe dotyczące dziejów Kościoła w ZSRR na początku jego istnienia²⁵. Historyczna już diecezja katowicka, której dotyczyły głównie niniejsze omawiane źródła parafialne posiada opracowanie dotyczące jej życia w okresie największego terroru stalinowskiego p.t. „Wygnanie” autorstwa Andrzeja Grajewskiego. Pozycja ta oparta jest na dokumentach archiwalnych, zwłaszcza Kurii Diecezjalnej, ankiecie przeprowadzonej wśród ludzi, którzy mieli na ten temat do powiedzenia oraz archiwum centralnego UOP, do którego autor miał dostęp na wniosek katowickiego arcybiskupa ks. dra Damiana Zimonia. Zaopatrzona w indeksy rzeczowy i nazwisk umożliwiające się po niej poruszać jest w zamiarze autora i wydawców rodzajem rozliczenia się Kościoła lokalnego z trudną przeszłością zwłaszcza w czasie wygnania z diecezji jej biskupów w latach 1952–1956. Książka ta przedstawia struktury diecezji, postawy jej kapłanów i wiernych wobec państwa i narzuconych jej administratorów²⁶.

Tytułem konkluzji niniejszego przedłożenia, autor pragnie zwrócić uwagę na szczególną wartość archiwów parafialnych dla badań nad najnowszymi dziejami Kościoła w Polsce, których historycy Kościoła nie mogą lekceważyć. Podejmowane jako tematy prac magisterskich; dzieje parafii po II wojnie światowej, zwłaszcza ich duszpasterstwa oraz życia religijnego nie są bezprzedmiotowe. Sumienna oraz fachowa kwerenda źródłowa w nich przeprowadzona, uzupełniona ankietą dają cenne opracowania interesującego nas tematu w terenie. W związku ze zróżnicowaniem zawartości sondowanych archiwów parafialnych (archiwa obfite w dokumentację i skromniejsze ograni-

²⁵ Teofil Skalski ks., *Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900–1932*. Wyd. Józef Wolczański. Lublin–Rzym–Lwów 1995.

²⁶ Andrzej Grajewski, *Wygnanie*. Katowice 1995.

czające się do podstawowych materiałów) rodzi się kolejny postulat wyczuwania duszpasterzy tworzących dokumenty i odpowiedzialnych za gromadzenie i zabezpieczanie ich, na szacunek wobec wytworzonych na terenie parafii przez siebie i poprzedników nawet najdrobniejszych archiwaliów oraz zobowiązanie do troski o zabezpieczanie ich w parafialnych archiwach przed zniszczeniem.